

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 84
(18204)

2012 чылдың
июль 24,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Байыр чедиришкени

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижинович!

Силерниң амыдыралыңарда онзагай болушкун — төрүт-түнгениңерден бээр 70 харлааныңар-биле холбаштыр Тыва Республиканың Чазааның болгаш бодумнун өмүнээмден Силерге байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер!

Силер амыдыралдың улуг оруун — тудугга ажилчындан Тываның бирги Президентизи болгаш республиканың Чазааның Даргазы чедир эрткен силер.

Силер улуг салгалдың төлээзи болуп, чуртка болгаш төрөөн республиканың ажил-амыдыралыңа болгулаан улуг-улуг өскерилгелерни караңар-биле көргөн болгаш ооң идепкейлиг кижикчи болуп келген силер. Силер Тываның сайзыралының эң нарын-берге үелеринде, совет чагырып-дужаар системаның дүжүп,

Совет Эвилелиниң буурап келгениниң, ооң соонда экономиктиг хоозураашкынның, идеологияның читкениниң, социал болгаш политиктиг дески эвес байдалдарның үезинде Тываны баштап турдуңар. Силер эде тургустунушкун реформаларының чогумчалыг эвес уржуктарын чайладыр, тыва ниитилелдин национал, шажын-чүдүлге, политиктиг болгаш өске-даа чүүлдерге үндэзилеп, ооң буураар чоруун болдурбас дээш бүгү күжүңерни берген силер.

Силерниң политиктиг, күрүне болгаш хөй-ниити ажилдакчызы болуп улуг арга-дуржулганың хүндүткелге төлөтпү чугаажок.

Юбилейлиг хүнде Силерге быжыг кадыкшылды, хөй чыл чурттаарын, тайбыңны, чаагай сеткилди болгаш бүгү-ле эки чүүлдерни күзедим!

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

"УСТУУ-ХҮРЭЭ" БАЙЫРЛАЛЫ ЭГЕЛЭЭН

Дүүн Чадаанага дириг хөгжүмнүн болгаш чүдүлгениң "Устүү-Хүрээ" Бүгү-делегейниң XIV фестивалы ажиттыңан. Шажын ажилдакчыларының баш-талгазы-биле хөй санныг кижикчилик байырлалдың чыскаалының катап туттунган хүрээге келириниң чараш езулалы-биле ажилын ол эгелээн.

Фестивальдың ажилында делегейниң болгаш Россияның янзы-бүрү булуңнарындан хөй санныг аалчылар кижип турар.

Тываның Баштыңының ажил-албаны

"ДҮРГЕН" ЧАЙ-КЫШ ЧОК АЖЫЛДААР

Аныяктарның "Дүрген" өөредилге лагеринде студентилерниң чурттап турар байдалы-биле, өөредилге шөлдериниң ажилы-биле Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол таныжып чораан.

Ол лагерь бедик даглар, ыргай эзимнер хүрээлээн чараш ерде, дүрген агар Дүрген хемниң ринде туттунган. Амгы үеде ында Тываның хоорайларындан болгаш ожууннарындан келген, Россия-ның, оон туржук даштыкы күрү-елер — Казахстанның болгаш болдун дээди өөредилге черле-инде өөренип турар тыва студен-тилер — шупту 400 аныяк сайгар-ыкчылар чыылган.

Аныяктарның бо ийи дугаар ртип турар өөредилге шуулганы-ның кол сорулгазы 150 мундан 300 рубль чедир субсидия тыпсыр ылдыр күрүне деткимчезин алыр ерспективтиг, социал болгаш экономика уjur-дузалыг бизнес-өвилелдерни шилип алыры.

Аныяктар-биле ужуражып ура, Шолбан Кара-оол өөредилге шуулганы эртип турар бо лагерьни ыка үр үе дургузунда ажилдаар ылдыр тургузарын Аныяктар олимпиаданың болгаш спорт амызынга, өөредилге болгаш ртем яамызынга дагыр деп урарын дыңнаткан. Лагерь улуг уусаада ажилдаар болза, өренип, ажилдап турар аныяк-арны улам хөйүнү хаара тудар ргалыг болур.

"Аныяктарның "Дүрген" лаге-ин тударын аныяктар боттары аналдаан, ону Тываның Чазаа улуг еткил ханыышкын-биле деткээн. о ийи дугаар чыл ажилдап турар. о ажилды уламчылаар, ону улам айзыраңгайдыр, ооң ажилын лам экижидер бис" — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Новосибирск университетиниң юридиктиг факультетиниң 3-кү урузунуң студентизи Айлана Чур республика Баштыңының ниитирин деткээн:

— Тыва аныяктарга бо лагерь-иң уjur-дузазы аажок улуг деп анал тур мен. Хоорайның болгаш өдээниң аныяктарын каттышты-ып турар кара чаңгыс чер бо-дур. уртун ат-сурагылыг өөредилге ерлеринде өөренип турар чалыы-ар биле республиканың көдээ ерлеринде чурттап-ажылдап урар аныяктар чаңгыс черге ыгылып кээри, таныжып алыры

кайгамчык. Маңаа солустунган дуржулга дыка беримчелиг болур, олар аразында ажил-херекчи харылзааларны тургузуп ап, найы-ралдажып турар. Олар бот-бот-тарын деткижи, бистер хөй бис, бистер аныяк бис, республиканы сайзырадырынга чүнү-даа кылып шыдаар бис деп ол чайгаар-ла,

девискээри" шуулганың үезинде өөредилге шөлчүгештеринге келир үениң бизнесменнериниң теоре-тиктиг өөредилгезин эрттирген. Аныяктар ат-сурагылыг кижилер-биле, оруун тыпкан сайгарлык-чылар-биле, политиктер-биле, хөй-ниити организацияларының удур-тукчулары-биле ужурашканнар.

Аңаа чыылганнар Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга база эвээш эвес айтырылганы салганнар. Бодунуң кандыг шынар-лары-биле ол мынчаар депшир бергенин олар сонургаарга, Тываның Баштыңы: «Чаш болгаш элээди чылдарымда бодумнун

херек деп аныяктарга ол чагаан.

"Политикага хамаарыштыр алыр болза, регионнун дээди ал-бан-дужаалдыг кижизиниң албан-дужаалын ээлеп тура, бодумну он-загай шынарлыг кижип деп санавайн турар мен. Бир-тээ, салым-хуу мени бистиң республиканың сай-зыралыңа салдар чедирер кыл-дыр онааган чүве болганда, бодумнун бүгү арга-дуржулгамны болгаш күжүмнү чаңгыс чер-чурттугларымның амыдыралын экижидер дээш үндүрер уjurлуг мен. Ол дээш кызыдып турар бис. Аныяктарның эгелекчи чоруундан ол дыка хамааржыр, ынчанга

тарлыг дээди өөредилге черлерин кызыл диплом-биле доосканнарже кичээңгей салырын силерден ди-леп тур мен. Аныяк эмчилер бол-гаш башкылар база кандыг-бир чиигелде алыксап турар болгай.

Джамилияның саналы-биле Шолбан Кара-оол чөпшээрешкен. Көдээ черге ажилдаарын күзээн аныяк эмчилерге федералдыг дет-кимче чедиртинип турар дээрзин ол тайылбырлаан. Оларга 1-1 миллион рубльди тускайлап турар. Тывада ыңдыг специалистерниң даңзызында 80 кижип кирген. Ырак суурларда ажилдап турар аныяк башкыларны деткирин база бот-тандырып турар. Шолбан Кара-оол доозукчунуң саналын өөренип көргөн болгаш Тываның өөредилге болгаш эртем сайыды Каадыр-оол Бичелдейге аңгы-аңгы дээди өөре-дилге черлерин тергип эки доос-каннарны деткириниң програм-мазын ажилдап кылырын дааскан.

Чугаа үезинде аныяктар ниити культураның, хөй-ниити черле-ринге аныяктарның корум-чуру-мунуң айтырылганынга база док-тааганнар, аныяктарны күш-ажыл-га хаара тудар талазы-биле эрге-чагыргалар кандыг ажилдар кы-лып турарын олар сонургааннар.

Студентилерниң бирээзиниң Интернет четкизинге онзагай тыва шынарлыг википедияны тургузар талазы-биле ажилын деткирин Тываның Баштыңы аазаан, чүгле эки бизнес-төлөвилел тургузуп алыры эргежок чугула. Бир эвес онаалганы чогумчалыг күүседир болза, ол 500 муң рубльди алыр. Ол шийтпирни аныяктар адыш часкаашкыннары-биле уткааннар.

Ужуражылганың түңнелинде Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендиядының дипломнарын Шолбан Кара-оол тывыскаан. 2012 чылда аңгы-аңгы өөредилге черлеринден 8 кижип ону алган. Оларның аттары бо: Дми-трий Бабкин — Кызылдың тран-спорт техникуму, Аржаана Дамдын — Күрүнениң поляр академиязы, Санкт-Петербург хоорай, Сырга Мөмбей-оол — Тываның күрүне университети, Наталья Неволлина — Тываның күрүне университети, Виктория Салчак — Тываның күрү-не университети, Марита Чамзы — республиканың медицина коллед-жизи, Тайгана Шойдан — Россия-ның хоойлу-дүрүм академиязы, Айлана Юша — Россияның күрүне-ниң медицина университети.

ТР-ниң албан-езуунуң сайты-зындан.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол аныяктар-биле.

сагыш-сеткилинден санап турар-лар. Амыдыралдың кадык-чаагай хевирин деткип турар бис, ону лагерьден үнгеш-даа нептередир бис. Бизнес-төлөвилелдерни сай-гарып, аныяктар айтырыын шийт-пирлеп турар бис. Лагерьни чайгы үеде долузу-биле ажилдадыр деп турары кончуг шың, маңаа хөй-хөй студентилер кээп четтигер болгай.

"Дүрген-2012" шуулганга 95 төлөвилелди шилип алган, оларның 45-инге 1 миллион рубль түннүг күрүне деткимчезин көргүзөр, 4 миллионну — федералдыг бюджет-тен алыр.

Төлөвилелдер камгалаарындан аңгыда "Тыва — хөгжүлдениң

өөрүмден ылгалыр чүвем чок турган" — деп харыылаан.

"6 класска чедир школа-интер-натка өөренип келген мен, ында чурум шыңгыы болгай — деп, Шол-бан Кара-оол чугаалаан. —Сверд-ловск университетинге база кызып өөренип турган мен, ынчалза-даа "4" демдекти "5-ке" солуп алыр дээш оралдашпайн келген мен. Билигни шээжилел-биле эвес, а меделерге шингээди алыры чугула" — деп, ол чугаалаан.

Чалыы шаанда бизнесин найы-сылалдың киоскилеринге аудио-кассеталар садары-биле эгелээнин ол чугаалаан. Чедишкениг болур дизе, могаг-шылаг билбес ажил

силерге аажок идегеп турар бис" — деп, ол чугаалаан.

Тываның күрүне университети-нин даштыкы дылдар факультетин тергип эки демдектер-биле дооскан Джамилия Ооржак кызыл дипломнуг доозукчуларны респу-бликаның Чазааның деткип турары дээш өөрүп четтиргенин илерет-кен.

— Бүдүрүлгеде болгаш эконо-миканың боттук секторунда ажил-дап турар кызыл дипломнуг доо-зукчулар Тываның Чазааның деткимчези-биле чиигелделиг ипотеканы ап болуру билдингир болгай. Ол чиигелде кижилерни аажок сонургадып турар. Гумани-

БУРУНГААР БҮЗҮРЕЛДИГ БАЗЫМ-БИЛЕ

«Кижиниң ийи холу-ла бар болза, ажил кайыын-даа тыптып кээр» — деп, чоннуң чугаалажыры үндөзүннүг. А ол ажилды тып алырда, чүгле изиг күзел, чүткүл, быжыг тура-сорук негеттинер. Сеткилинге тааржыр, шырак орулгалыг ажил-херекке кижиле болганы таварышпас. Ынчалзажок кызымаккай, шыдамык болур болза, кандыг-даа ажилды бүдүрүп, ону орулгалыг болдуруп алырының магадылалы бар дээрзин амыдырал бадиткап турар.

Бөгүндө республикада ажил-агый тып алырының талазы-биле байдал кандыгыл база ажил чок хамаатылар ажилга тургустунуп алыр дээш кандыг аргаларны ажыглап турарының дугайында сонуургал көрүүлүгү.

2012 чылда "Ажил чок хамаатыларның боттарының ажилга тургустунуп алырынга идиг бээр" деп угланышкын-биле ТР-ниң Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар агентилелиниң чорудуп турар хемчеглери уламчылап, херек кырында чедииникиниң боттанып турар.

Биче сайгарлыкчы чорукту сайзырадып, деткири-биле агентилел ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем, Экономика яамылары, ТР-ниң Сайгарлыкчы чорукту хөгжүдериниң талазы-биле департаментизи, "Тыва Республиканың Бизнес-инкубатору" күрүнениң албан чери, Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорукту деткириниң талазы-биле фондулары, Пенсия фондузу, үндүрүг инспекциязы болгаш кожуун, сумуларның чагыргалары-биле сырый харылзаалыг ажилдап турар.

Республиканың муниципалдыг районнарында (хоорайларда) ТР-ниң Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар албан чериниң организастааны-биле тургустунган комиссиялар ажилдап турар. Ында Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптөртүн директорлары, чагырга чериниң, үндүрүг инспекциязының, күш-ажыл эргелелиниң дээш, өске-даа албан черлериниң төлээлери кирип турары комиссияның ажилын улам шыңгыы болдуруп турар дээрзи чугаажок.

ТР-ниң Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар агентилелиниң албан-езуунуң сайтызы болгаш тускай стендилерде аскан чарлалдарның дузазы-биле кандыг организацияларда (күрүнениң, хуу) хостуг ажилчын олуттар барын билеп ап болурунун аргазы бар. Ол ышкаш район комиссияларының хуралдарының эртериниң болгаш ажил чок хамаатыларга организастыг хемчеглер дугайында медээлери ында азып турар.

2009-2011 чылдарда конкурс комиссияларынга 4814 ажил чок хамаатылар боттарының ажилдап кылганы бизнес-планнарын таныштырган. Ажил чоктар төвүнүн бүрүткелинде турар 2863 хамааты боттарының хуу ажил-агыйын эгелеп алыры-биле субсидия акшаны алган. Ниитизи-биле 1568 немей ажилчын олуттарның тургустунганы өөрүнчүг.

Тыва Республикада биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдери-биле Тыва Республиканың "Тыва Республиканың девискээринде патентиге үндөзүлөп алгаш, хуу сайгарлыкчыларның үндүрүг онаалгазының бөдүүнчүткен системанын ажыглаарының дугайында" хоойлузунче өскерлишкенин кириген. Ук система талазы-биле ажилдаарынга 1648 хамаатылар бүрүткеттирген.

Сайгарлыкчы ажил-агыйның

эң-не нептеренгей хевирлеринге кондитер кылыглары болгаш хлеб быжылары, идик-хеп септелгези болгаш национал хептер даараары, мебель кылыры, чоннуң усшевер уран кылыгларын бүдүрүп үндүрери, дириг амыттаннарның кежин будуп, эптеп, болбаазырадыры, бода болгаш шээр малмаган, хаван, дагаа дээш, оон-даа өске бажың малын азырап, өстүрери, чурук тырттырар, машина-балгат септээр, компьютер ажилдарының, баш таарарының талазы-биле ачы-дуза, мал-маган хайгаарап, кадарары, ыяш дилдирер, оран-сава тудуунун талазы-биле дээш, оон-даа өске ачы-дуза хамааржыр.

Республиканың "Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылдыры" деп тускай сорулгалыг программазының иштинде 2010 чылда туризм адырынга бодунуң ажил-агыйын ажыдып алыр дээр ажил чок хамаатыларның бизнес-төлөвилелдеринче кол кичээнгейни угландырган. Ол ышкаш ук программаның талазы-биле биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдери база ажил чок хамаатыларның боттарының ажилга тургустунуп алырынга деткимче көргүзери-биле 2009-2011 чылдарда федералдыг бюджеттен 255,5 млн. рубльди, а республика бюджетинден 9,9 млн. рубльди аңгылаан.

Хуу сайгарлыкчыларның ажил-агыйлары улам хөгжүп, Каа-Хем кожуунун Сизимде, Улуг-Хем кожуунун Тел-Ыяшта, Арыг-Бажында, Мөңгүн-Тайга кожуунда "Ала-Тайга-Кадыкшыл" аттыг, Бай-Тайгада "Шивили" аттыг дээр ышкаш дыштанылга баазалары ажыттынып, бо хүнде чонну хүлээп ап, чедииникиниң ажилдап турар. Бии-Хем кожуунда "Аржаан-1" болгаш "Аржаан-2-ни" келген аалчыларга сонуургадып көргүзери-ниң аргазы тургустунган.

Көдээ ажил-агыйның биче хевирин деткири сорулга-биле тараа, ногаа-чимис өстүрериниң талазы-биле ажил чок хамаатыларның 110 төлөвилелдерин комиссия деткээр. Мал ажил-агыйы, ол ышкаш ары чигири болбаазырадыр, хаван өстүрер сорулгалыг 93 хамаатының төлөвилелдерин деткээр.

Барык шупту кожууннарда машина-балгат, техника септээр, транспорт ачы-дузазы, идик-хеп даараары, хой-ниитиниң чеменилге черлериниң талазы-биле төлөвилелдерге деткимчени көргүскен. Деткимчени алгаш, ажилдап эгелээр хуу сайгарлыкчыларның немелде ажилчын олуттарны тургузуп турары канчаар-даа аажок өөрүнчүг болбастың аргазы чок. Күрүнениң дузазын алган сайгарлыкчылар боттарының кызымаккай чоруу-биле бурунгаар улам сайзырап, ажил чок эш-өөрүн, төрелдерин ажилга тургузуп ап турар.

Мөңгүн-Тайга кожуундан ажил чок турган хамааты Э.К. Тамдын 2011 чылда күрүнениң субсидия акшазын алгаш, чылдың дургу-

Сайгарлыкчы Марина Землякова даараныкчылары-биле. Ажыл кидин түлүк.

зунда чагыг езугаар национал дериг-херекселдер кылып, тускай сорулгалыг программаларга киржи, янзы-бүрү делгелгелерге уран кылыгларын бараалгадып ажилдап тургаш, чоннуң хүндүткелин, бүзүрелин быжыы-биле чаалап ап, хуу ажил-агыйын улам хөгжүдө бергени онзагай. Оң кылып турары хамнарның дүңгүрү, массаж дериг-херексели эң-не нептеренгей чагыглар болуп артып турар.

Ол-ла кожуундан ажил чок Ч.Ч. Даржаа 2011 чылда 58.800 муң рубль субсидия акшаны алгаш, биче пекарня ажыдып ап, ийи ажилчын олутту тургускан. Оң хлебтери амданыг болгаш чурттакчы чонну долузу-биле хандырып турар.

Кызыл кожуунун Элегес-Аксындан А.Ш. Сарыглар программага киржи, деткимчени алгаш, ыяш дилдирер талазы-биле бодунуң хуу ажил-агыйын ажыдып алган. Оң "Тайга" аттыг пилорамазы хүнден хүнге сайзырап, ол чүгле бодунуң суурунда эвес, а аңгы-аңгы черлерде, Кызыл хоорайда безин пилорамаларны ажыткан. Ол Тыва Республиканың сайгарлыкчы чоруктуң фондузунче чагыг киригеш, ажил-агыйының моон-даа сонгаар хөгжүлдөзүнүн талазы-биле 300 муң рубль биче хемчээлдиг чээлини алган.

Кызыл-Даг сумузуна ажил чок турган хамааты арылар азырап, оң чигирин садып, ажил-агыйын шуудадып алган.

Тыва Республиканың тус черниң бараан бүдүрүкчүлерин деткири-биле "Тес-Юрта" КХН-ни тургускан. Оң ажылының талазы-биле 3 ажил чок хамаатыларга "Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылдыры" республиканың тускай сорулгалыг программазының иштинде субсидия акшаларны берген, 6 ажилчын олуттар немешкен. Мындыг хевирлиг амгы үеде "Тес-Юртада" ниитизи-биле 10 кижиле ажилдай берген, чаа эгелеп чоруур сайгарлыкчылар конкурстарына чылдың-на киржи, Чазак Даргазының грантыларын ап турары өөрүнчүг. "Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды ча-

вырылдыры" тускай сорулгалыг программаның дузазы-биле 3 кижиле 100 муң рубльден 300 муң рубльге чедир деткимчени алган.

Оон аңгыда Тыва Республиканың сайгарлыкчы чоруктуң фондулары биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилеринге биче хемчээлдиг чээлини берип турар. Амгы үеде 9 кижиле 120 муң рубльден 300 муң рубльге чедир биче хемчээлдиг чээлини алган.

Ол ышкаш 2009-2011 чылдарда программаның киржикчилериниң аразындан 726 азы 25, 1 хуу хамаатылар сайгарлыкчы чорукту соксаткан. Олардан 160 кижиле доктаамал ажилче киргени, 243 кижиниң янзы-бүрү чылдагааннарның уржундан мал баш санын чидиргени, 323 кижиниң үндүрүг төлөвилелдериниң көвүдээни база 32 кижиниң амы-тынындан чарылганы-биле холбаалыг.

Дараазында бодунуң кайгамчык кызымаккай чоруунуң, быжыг тура-соруунуң ачызында салган сорулгазын чедип алган Марина Михайловна Зелякова-биле бистиң корреспондентилеривис ужуражып, оң ажил-агыйының дугайында сонуургаан.

Сайгарлыкчының чугаалап турары-биле алырга, ол Довурзак ательезинге 8 чыл ажилдаш, оон үнүп алган. 2010 чылда ажил чоктар бүрүткелинге туруп ап, эш-өөрүнүн сүмези-биле "Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылдыры" программага киришкеш, аас-кежик болуп, ону ойнап алган. Марина Михайловна-биле кады 3 кижиге тус-тузунда 120 муң рубль ажыг деткимчени көргүскен. Олар шупту эге дээрзинде даараныр машиналар садып ап, цехти ажыткан.

"Бодум чогуу мергежилим талазы-биле садыг ажилдакчызы мен. Ынчалза-даа амыдыралдың аайы-биле дааранып өөренип алгаш, бо хүнге чедир буянның үлө-херээмден салдым деп чоруурум бо" — деп, Марина Михайловна чугаалаар.

Оң мурнунда "Кызыл" аалчылар бажыңының оран-савазынга ажилдап турган болза, амгы үеде ону хайган. Марина Землякова тура

дүшпейн, Тыва Республиканың "Бизнес-Инкубаторундан" 300 рубль түңнүг чээли акша Бухтуева 1-де "Кокетка" даага цехин, ол ышкаш чаа садыгыны ажыдып алган. Н 2 ажилчын олутту тургуз дугаар быжыкчыны ажилга алырынга белеткенип турар.

Ук цехте чагыглар аажо кирип турар дээрзин кижиле эскерип кааптар. Чүге дизе, чон бүрүзү чагыг кирип, чыдагында өң-баазын пестерн өске-даа карак чылчыры чараш чугула чүүлдерни садыла турар болду. Даараныкчылар, бир арга-дуржул херээжен даараныкчы чыдагыларын хүлээп ап, ийи дээш кандыг-даа чүүл даарап турарын чугаалады.

Чугаавыстың төнчүзүн, чедииникиниң ажилдап ч сайгарлыкчы Марина Землякованы деп чугаалады.

"Амыдыралда бүгү арга-шөңээр херек. Ажил чок сула салдым деп, бар боттарга аргаларны ажыглап, ажыл-агыйга төлөптүг чуртта хандырап ужурул бис. Мен өөрүм ынчан программага киржиринче ыдалаваан бодум дидинмес турган боо. Чурттакчы чонну ажилга тудар төптүн көргүскен дүшпөй, ажил-агыйымны эгелеп чоруур-дур мен. Анаа чонну олурган ажыг чок, чедим амыдырал дээрден дүжүк ол чүгле кижиниң бодунда кызыл күжү-биле чедип алыр хамааржыр".

Марина Землякованың боттары кижини ала-чайгаар күлүп, бодандырыптар. Бо сайгарлыкчы кыска үениң дургузун, кырынга туруп, ажил-агыйын шуудады берген. Ол ышкаш на Михайловнаның ательезин хеп даараарының талазы-биле чүгле республика чергелиг э Россия деңгелдиг конкурстарына тиилекчизи болганы база ону айткан.

Алдынбай БАДЫ-ХИ
Чингис Сааяның тырттып чоруу.

Тыва Республиканың Чазааның доктаалдары

2013-2016 чылдарда Тыва Республиканың судтун даңгыраглан төлээлекчилеринче кандидаттарның даңзын тургузарының чурумунун болгаш хуусаазының дугайында
2012 чылдың май 21 № 257 Кызыл хоорай

"Россия Федерациясында ниити юрисдикцияның федералдыг судтарының даңгыраглан төлээлеринин дугайында" 2004 чылдың 113-ФХ август 20-де № 113-ФХ федералдыг хоойлу езугаар, Барыын-Сибирьнин округ шериг судунун 2012 чылдың февраль 24-те № 512 база Тыва Республиканың Дээди судунун 2012 чылдың январь 17-де № 58 айтышкынарның үндөзилеп, Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Дараазында капсырылгаларны бадылаар:

2013-2016 чылдарда Тыва Республиканың судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның ниити болгаш курлавыр даңзын тургузарының чурумун;

2013-2016 чылдарда Тыва Республиканың судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның ниити болгаш курлавыр даңзын тургузар талазы-биле хемчеглеринин календарь планын.

2. 2013-2016 чылдарда Чөөн-Сибирьнин округ шериг судунун база Тыва Республиканың Дээди судунун ажылынга эргежок черек Тыва Республиканың судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзынче кирип болур хамаатыларның санын капсырылга езугаар Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларындан тодарайдыр.

3. Тыва Республиканың хоорай округтарының администрация баштыңнарынга, база ол ышкаш муниципалдыг районнарның администрация баштыңнарынга бо доктаал-биле 2013-2016 чылдарда хоорай округу болгаш муниципалдыг район талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның тодарай даңзын 2013-2016 чылдарда көдээ, хоорай чурттакчылыг черлеринин чагырга баштыңнарындан кирген судка даңгыраглан төлээлекчилеринин кандидаттарынче даңзын сүмелээш, Тыва Республиканың юстиция херектеринин талазы-биле яамыже оларны кириер.

4. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының удуртукчулары муниципалдыг тургузугларның администрация баштыңнарының 2013-2016 чылдарда Тыва Республиканың судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзын тургузары-биле эргежок чугула

медээлерни үе шаанда бээр талазы-биле негелдезин хандыраар.

5. Тыва Республиканың талазы-биле Иштики херектер яамызынга, Федералдыг миграция албанының Тыва Республика талазы-биле килдизинге, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга Тыва Республиканың тус чернин бот-башкарылга органнарынга судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзын тургузар болгаш тодарайдыр талазы-биле федералдыг хоойлу езугаар оларга онааган бүрүн эргелерни боттандыраары-биле кады ажылдажылганы чорудар.

6. Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамызы хоорай округу, муниципалдыг район талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның тодараттыг даңзын хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарының баштыңнарындан киргенинге үндөзилээш, 2013-2016 чылдарда Тыва Республиканың судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның ниити (каттышкан) даңзын тургушкаш, Тыва Республиканың Чазаанче ону кириер.

7. Күжүн чидирген деп санаары болза: Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың апрель 5-те "2008-2012 чылдарда Тыва Республиканың судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның ниити болгаш курлавыр даңзын тургузарының чурумун бадылаарының дугайында" № 204 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың август 18-те "Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың апрель 5-те бадылааны №204 доктаалыга өскерилгелерни кириеринин дугайында" №459 доктаалын.

8. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

9. Бо доктаалдың күүселдезинге контрольду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.М. Монгалга дагзыр.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың май 21-де № 257 доктаалы-биле бадылаан

2013-2016 чылдарда Тыва Республиканың судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның ниити болгаш курлавыр даңзын тургузарының ДҮРҮМҮ

1. Бо дүрүм 2013-2016 чылдарда Тыва Республиканың судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның ниити болгаш курлавыр даңзын тургузарының чурумун тургузар.

2. 2013-2016 чылдарда Тыва Республиканың судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның ниити болгаш курлавыр даңзын тургузарда хоорай болгаш көдээ чурттакчылыг черлеринин чагырга, хоорай округтарның баштыңнары:

2.1. тус чернин массалыг информация чепсектери таварыштыр (ол чок болза - республиканың массалыг информация чепсектери таварыштыр) азы өске-даа арга-биле судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзын тургузуп турар дугайында чурттакчы чонга дыңнадыр;

2.2. Россия Федерациязының "Соңгулдар" күрүнениң автоматчылкан системазының информация курлавырларында кирип турар соңгукчуларның дугайында персоналдыг медээлерге даянып, тургустунган хамаатыларның санындан бөдүүн шилип алышкыны-биле көдээ (хоорай) чурттакчылыг, хоорай округунун талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзын тургузар;

2.3. судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзын тургузары-биле иштики херектер килдистеринче, кожууннарының болгаш хоорайларның төп эмнелгелеринче, хамааты байдалдың актылар бижидилге органнарында болгаш муниципалдыг районнарда (хоорай округтарында) Федералдыг миграция албанының иштики структура кезектеринче негелделери чорудар.

Судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзынче кирип турар

хамаатылар дараазында байдалдар илеретинер болза, судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның санынче кирбес:

- судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзын тургузуп турар үеде назы-хары 25 чептээн болза;

- шийтирип чорааны төнмээн азы ап калдынмаан болза;

- харысалга онаап болбас азы харысалга онаары кызыгаарлыг деп суд санаан болза;

- алкоголизм, наркомания, токсикомания, хоочураан болгаш үр үеде психиказы аараанындан эмнедир-биле холбаштыр наркология азы психоневрология диспансеринин учедунда турар болза;

2.4. чаңгыс аай майыктын администрация бланкызынга (капсырылга № 1) көдээ (хоорай) чурттакчылыг, хоорай округунун талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзын тургузар болгаш хамаатыларга бижимел дыңнадыгны бээр;

2.5. дыңнадыгны алган соонда ийи неделя дургузунда хамаатыларга көдээ (хоорай) чурттакчылыг, хоорай округунун талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзын тургузар болгаш хамаатыларга бижимел билдиришкенин беш хонук дургузунда сайгарып көөр.

Судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзында кирген хамааты судтун даңгыраглан төлээнин албан-хүлээлгезин күүседиринге шаптыктап турар дараазында байдалдар бар болза, бижимел билдиришкенин кириер таварылгада айыт-

тыгдан даңзыдан үндүрер:

- суд чорудулгазы чоруп турар дылды билбес болза;

- судтун даңгыраглан төлээзи хүлээлгезин кадыкшылының байдалы-биле күүседип шыдавазын эмчи документи-биле бадыткаан болза;

- назы-хары 65 хар четкен болза;

- күрүне албан-дужаалын азы тус чер бот-башкарылга органнарында соңгуктан албан-дужаалды дакпырлап турар болза;

- шериг албан-хүлээлгелиг болза;

- судья, прокурор, истекчи, байысаакчы, адвокат, нотариус азы иштики херектер органнарының, наркотиктиг болгаш психотроптук бүдүмелдер эргилдезинге контроль талазы-биле органнарының, суд приставтарының, кааилы органнарының, кеземче-күүселде системазында органнарының болгаш албан черлеринин ажылдакчыларының тускай эргелери бар болза, база ол ышкаш тускай чөпшээрелдиг (лицензиялыг) хууда детектив ажыл-чорудулгазын чорудуп турар болза;

- шажын-чүдүлге ажылдакчылары.

3. Хоорай болгаш көдээ чурттакчылыг черлеринин чагырга баштыңнары:

3.1. чогуур муниципалдыг районнарның администрация баштыңнарынга чаңгыс аай майыкка (капсырылга № 2) көдээ (хоорай) чурттакчылыг чер талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзын тургузар болгаш кириер;

3.2. чыл санында август айга чедир (азы суд даргазынга кириери-биле эң-не кыска хуусааларда) (2013 чылдан эгелеп) хынаарынче кирген көдээ (хоорай) чурттакчылыг чер талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзын шүүштүрер, бир эвес херек болза ынаар өскерилгелерни болгаш немелделерни кириип, муниципалдыг районнарның чагырга даргаларынче кириер.

4. Муниципалдыг районнарның (хоорай округтарының) чагырга баштыңнары:

4.1. көдээ (хоорай) чурттакчылыг черлеринин баштыңнарындан кирген көдээ (хоорай) чурттакчылыг черлер талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзын муниципалдыг район талазы-биле чаңгыс аай майыкка (капсырылга № 2) судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның тодараттыг даңзын Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамыже кириер.

Тыва Республиканың чогуур муниципалдыг тургузугларының баштыңнары судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның тодараттыг даңзынча атты салыр. Судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның дугайында медээлерлиг электроннуг шыгжамыры даңзы-биле кады кожар.

4.2. көдээ (хоорай) чурттакчылыг черлеринин баштыңнарындан кирген көдээ (хоорай) чурттакчылыг черлер талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзынче өскерилгелер болгаш немелделерни муниципалдыг район (хоорай

округу) талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринин даңзынче өскерилгелер болгаш немелделерни кириип, Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамыже кириер.

5. Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамы:

5.1. муниципалдыг районнарның администрация баштыңнарындан кирген муниципалдыг район (хоорай округу) талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринин тодараттыг даңзын Тыва Республиканың Чазааның хуралынче судтун даңгыраглан төлээлеринин ниити болгаш курлавыр даңзын тургузуп, бадылаар кылдыр каттышкан медээлерни кириер.

Судтун даңгыраглан төлээлеринин курлавыр даңзынче Тыва Республиканың Дээди судунун турар черинде (Кызыл хоорай) чурттап турар хамаатыларны кириер.

5.2. Барыын-Сибирьнин округ шериг судунче база Тыва Республиканың Дээди судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның ниити болгаш курлавыр даңзынче оон мурнунда кириген судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның бүрүн эргелери төнгүжеге чедир бир айдан эвээш эвес үе артканда чорудар;

5.3. чылдың-на октябрьга чедир (азы суд даргазынга таныштырып кириери-биле оон-даа кыска хуусаада) муниципалдыг районнарның администрация баштыңнарындан кирген муниципалдыг район (хоорай округу) талазы-биле судтун даңгыраглан төлээлеринин тодараттыг даңзында кирген өскерилгелер болгаш немелделерлиг каттышкан медээлерни Тыва Республиканың Чазааның хуралынча судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның ниити болгаш курлавыр даңзынче өскерилгелерни болгаш немелделерни кириип, ону бадыладыры-биле неделя иштинде хуусаада чогуур судче чорудар.

5.4 судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның даңзында уштуп кааптар дугайында база судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның дугайында шын эвес медээлерни эдеринин дугайында хамаатылардан кирген бижимел билдиришкенин ол дораан Тыва Республиканың Чазаанче кириер болгаш, оларны Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамыга кирген хуннун соонда беш хонук дургузунда сайгарып көөр.

6. судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның ниити болгаш курлавыр даңзын, аңаа кириген өскерилгелерни болгаш немелделерни муниципалдыг тургузугларның массалыг информация чепсектеринге парлаар (бир эвес ол чок болза, республиканың массалыг информация чепсектеринге) болгаш аңаа судтун даңгыраглан төлээлеринче кандидаттарның чүгле фамилиязын, адын болгаш адазының адын кириер. Ону парлаан соонда Барыын-Сибирьнин округ шериг судунче база Тыва Республиканың Дээди судунче чорудар.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың август 13-те № 396 доктаалыга өскерилгелер кириеринин дугайында Тыва Республиканың Чазааның доктаалы 2012 чылдың июнь 8 № 308 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының бюджет системазының орулгаларының кол администраторларының бюджет бүрүн эргелерин сайзыраңгайыдар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың август 13-те № 396 доктаалы-биле бадылааны "Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органы бооп турар болгаш (азы) оларның эргезинде казна албан чери болуп турар Россия Федерациязының бюджет системазының орулгаларының кол администраторларының бюджет бүрүн эргелерин боттандыраарының чурумунун дугайында" доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынга быжыглан тус чер бюджеттеринин орулгаларының дестеринин дугайында даңгыга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 2 пунктунун 4 абзазын ап кааптар;

2) 3 пунктуну дараазында редакция-биле кириер:

"3. Тыва Республиканың Бойдус курла-

вырлары болгаш экология яамызынга быжыглан орулгаларның дестери:

—Россия Федерациязының онза камгалалдыг бойдус девискээрлер дугайында хоойлужулгазын хажытканы дээш акша хемчээ (штрафтар).";

"10. Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар күрүне албанының агентилелинге быжыглан орулгаларның дөзү:

-хоорай округтарының бюджеттеринче акша хемчээнден (штрафтар) болгаш когаралды эгиткенинден болгаш кирип турар өске-даа орулгалар;

-муниципалдыг районнарның бюджеттеринче хоорай округтарының бюджеттеринче акша хемчээнден (штрафтар) болгаш когаралды эгиткенинден болгаш кирип турар өске-даа орулгалар."

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

3. Бо доктаал ону албан-езузу-биле парлаан хундун күштүп болуп кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

2. Контрольду хыналдалар кылыры
рүнүнүн чамдык бүрүн эргелери
уселдезинин дугайында эргежок чу
кументилерни болгаш медээле
гэрзинин аргазы-биле боттандылар.
3. Тыва Республиканың Чазаа тус
т-башкарылга органның күрүн
мдык бүрүн эргелерин кууседиң т

ына контрольду Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызын дамчыштыр боттандыраар.

4. Тыва Республиканың органнарының күрүнениң бот-башкарылга органнарының күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин боттандыраар амдык тускайлаан саң-хөө акша-хөреңгизин ажылгап турарына контрольду Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызын дамчыштыр боттандыраар.

5. Бир эвес тус чер бот-башкарылга органнары азы тус чер бот-башкарылга органнарының албан-дужаалдыг кижилери үрүнениң чамдык бүрүн эргелерин күүсептир айтырылгалар талазы-биле федералдыг ойлужудулганы болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазын үрзэн таварылгалары илереткен болза, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызы тус чер бот-башкарылга органнарының албан-дужаалдыг кижилеринге илереттинген ажылдышкыннары чайладыр талазы-биле, ларның күүседири албан болур, бижимел азындырыгны бээр эргелиг.

10 чүүл. Тус чер бот-башкарылга органнарына дамчыткан күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин оларның боттандыраары оксадырының негелделери болгаш чуруму

1. Күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин үседири болдунмас апарганы-биле холаштыр федералдыг хоойлу, Тыва Республиканың хоойлузу күштүг болуп кирген аварылгада, күрүнениң чамдык бүрүн эргелериниң күүселдезин соксадып болур.

2. Дараазында барымдаалар-биле чаңы азы элзэн каш муниципалдыг тургузугарга хамаарыштыр Тыва Республиканың баштыңының - Чазааның Даргазының аналын езугаар Тыва Республиканың хоойлузу-биле күрүнениң чамдык бүрүн

эргелериниң күүселдезин соксадып азы түр доктаадып болур:

1) күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин тус чер бот-башкарылга органнары күүсептир, багай күүсеткен азы күүседири болдунмас таварылгада;

2) бо хоойлунуң негелделерин тус чер бот-башкарылга органының хажыткан фактылары илерзэн таварылгада;

3) күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин тус чер бот-башкарылга органнарының күүседириң ажыгы чок таварылгада;

4) Россия Федерациязының хоойлужудулгазында болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазында көрдүнген өске-даа барымдаалар-биле.

3. Күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин боттандыраары-биле тус чер бот-башкарылга органнарыңа шилчиткен саң-хөө акша-хөреңгилерни болгаш материалдыг курлавырларны эгидериниң чурумун Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле тодарадыр.

11 чүүл. Бо хоойлунуң күштүг болуп кирери

1. Бо хоойлу, ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур болгаш 2012 чылдың январь 1-ден эгелеп тыптып келген хоойлу-дүрүм хамаарылгаларына хамаарыштыр ажылгаттынар.

2. Бо хоойлунуң дүрүмнерин чыл санында ээлчеглиг саң-хөө чылында болгаш планнныг үеде Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың хоойлузу-биле күштүг кылдыр кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы - Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың июль 9
№ 1464 ДХ-1

"Көдээ черлерде, хоорай хевирлиг суурларда, ажилчын суурларда чурттап турар өөредилге адырының ажилдакчыларына чуртталга бажыңнарының, одалга болгаш чырык төлевиринге компенсациялар бээриниң талазы-биле Тыва Республиканың күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарына дамчыдып бээриниң дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга капсырылга

Көдээ черлерде, хоорай хевирлиг суурларда, ажилчын суурларда чурттап турар өөредилге адырының ажилдакчыларына чуртталга бажыңнарының, одалга болгаш чырык төлевиринге компенсациялар бээриниң талазы-биле күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин берген Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының Д А Н З Ы Ы

Муниципалдыг районнар:

- 1) Бай-Тайга кожуун;
- 2) Барыын-Хемчик кожуун;
- 3) Чөөн-Хемчик кожуун;
- 4) Каа-Хем кожуун;
- 5) Кызыл кожуун;
- 6) Мөңгүн-Тайга кожуун;
- 7) Өвүр кожуун;
- 8) Бии-Хем кожуун;

- 9) Сүт-Хөл кожуун;
- 10) Таңды кожуун;
- 11) Тере-Хөл кожуун;
- 12) Тес-Хем кожуун;
- 13) Тожу кожуун;
- 14) Улуг-Хем кожуун;
- 15) Чаа-Хөл кожуун;
- 16) Чеди-Хөл кожуун;
- 17) Эрзин кожуун.

"Тыва Республикада чурттаар оран-саваның ипотека чээлизин сайзырадырының дугайында" Тыва Республиканың хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың июнь 20-де хлээп алган

1 чүүл

2004 чылдың июнь 3-те № 631 УХ-1 "Тыва Республикада чурттаар оран-саваның ипотека чээлизин сайзырадырының дугайында" («Тувинская правда», 2004 чылдың июнь 16-да, ноябрь 16-да; 2010 чылдың февраль 9-та; 2011 чылдың январь 18-те; «Шын», 2004 чылдың июнь 16-да, ноябрь 16-да; 2010 чылдың январь 19-та, декабрь 18-те) Тыва Республиканың хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

- 1) 2-ги чүүлүнге:
- а) 2 пунктузунга "Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар," деп сөстөрни кааптар;
- б) 3 пунктузун дараазында эдилге-биле бижиир:
- 3) долаа берикчизи - долаа кылдыр атырган чүүлү өңчү эргезинге азы долу

ажыл-агый эргелелинге хамааржып турар кижиге азы ипотека-биле хандырткан хүлээлгезиниң талазы-биле боду өрелиг кижиге, азы ол хүлээлгеде киришпейн турар кижиге (үш дугаар кижиге);

в) 11 пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

"11) ипотека талазы-биле үнелиг саазынар - ипотека-биле дуглаар облигациялар болгаш киржириниң ипотека сертификаттары;

2) 11-ги чүүлге:

а) чүүлдүн адында "Улуг Хуралдың" деп сөстөрни "Дээди Хуралдың (парламентиниң)" деп сөстөр-биле солур;

б) 1 кезекте "Улуг Хуралдың палаталары" деп сөстөрни "Дээди Хурал (парламент)" деп сөстөр-биле солур;

в) 2 кезекте:

2 пунктуда "Улуг Хуралдың хоойлужудулга палатазының" деп сөстөрни "Дээди Хуралдың (парламентиниң)" деп сөстөр-биле солур;

3 пунктуда "Улуг Хуралдың хоойлужудулга палатазының" деп сөстөрни "Дээди Хуралдың (парламентиниң)" деп сөстөр-биле солур;

"Тыва Республикада дылдар дугайында" Тыва Республиканың хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың июнь 20-де хлээп алган

1 чүүл

2003 чылдың декабрь 31-де № 462 УХ-1 "Тыва Республикада дылдар дугайында" Тыва Республиканың хоойлузунга ("Тувинская правда", 2004 чылдың февраль 3-те; 2009 чылдың август 6-да; 2011 чылдың январь 26-да, май 19-та; «Шын», 2004 чылдың февраль 27-де; 2009 чылдың июль 28-те; 2010 чылдың декабрь 28-те; 2011 чылдың май 19-та) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 7-ги чүүлдүн 2 кезектең үшкү абзазын дараазында эдилге-биле бижиир:

"Школа мурнунуң өөредилге албан черлеринге тыва дылды өөренирин, тыва езулалдарның, чаңчылдарның болгаш этиканың кезектерин өөредилгеге болгаш кижизидилгеге кириерин Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр школа мурнунуң өөредилге албан чериниң тургузукчузу (тургузукчулары) болгаш (азы) школа мурнунуң өөредилге албан чериниң уставы-биле тодарадыр."

2) 8-ки чүүлдүн 1 кезектең бирги домаан дараазында эдилге-биле бижиир:

"1. Тыва Республиканың девискээринде доктаамал чурттап турар Россия Федерациязының хамаатыларына төрзэн дылды өөренип алырынга, а ол ышкаш өөренириниң дылын шилип алырынга байдалдарны Тыва Республикада өөредилге системазы-биле берип турар аргаларның кызыгаарының иштинге хандыраар."

3) 15-ки чүүлдүн 1 кезекте дараазында эдилге-биле бижиир:

"1. Тыва Республиканың Конституция судунда, Тыва Республиканың эптештирилге судьяларының суд чорудулгазын болгаш херек эмгелээшкинин, а ол ышкаш Тыва Республиканың хоойлу-дүрүм камгалаар органнарында херек эмгелээшкинин Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле

2 чүүл

Бо хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы - Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың июль 9
№ 1467 ДХ-1

доктааткан чурум езугаар Тыва Республиканың күрүне дылдарының бирээзинге чорудар."

4) 19-ку чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

"19 чүүл. Географтыг объектилерниң, бижиктерниң, оруктар айтыр болгаш өске-даа айтыр демдектерниң аттарының дылы

1. Географтыг объектилерниң аттарын бижиирин болгаш бижиктерни, оруктар айтыр демдектерни болгаш өске-даа айтыр демдектерни белеткеп кылырын Россия Федерациязының күрүне дылынга кылыр.

Россия Федерациязының күрүне дылы-биле чергелештир географтыг объектилерниң аттарын бижиирин болгаш бижиктерни, оруктар айтыр демдектерни болгаш өске-даа айтыр демдектерни белеткеп кылырын тыва дылга кылып болур.

2. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген органы географтыг объектилерниң аттарының, оруктар айтыр демдектерниң болгаш өске-даа айтыр демдектерниң аттарының бижилгелерин болур-чогуур чурум езугаар шын долдурары болгаш хевээр арттыраары дээш контрольду бүгү-делегейниң стандарттары-биле, Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр боттандыраар."

2 чүүл

Бо хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден, он хонук эртерге, күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы - Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың июль 9
№ 1470 ДХ-1

"Тыва Республикада чамдык категорияларның өг-бүлелериниң социал деткимчезиниң хемчеглериниң дугайында" Тыва Республиканың хоойлузунуң 3 чүүлүнге өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың июнь 20-де хлээп алган

1 чүүл

2011 чылдың октябрь 28-те № 937 ДХ-1 "Тыва Республикада чамдык категорияларның өг-бүлелериниң социал деткимчезиниң хемчеглериниң дугайында" Тыва Республиканың хоойлузунуң («Тувинская правда», 2011 чылдың апрель 19-та; «Шын», 2011 чылдың апрель 19-та) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1 кезекте "чеди дугаар" деп сөстөрни "беш дугаар" деп сөстөр-биле солур;

2) 2 кезекте "чеди дугаар" деп сөстөрни "беш дугаар" деп сөстөр-биле солур;

3) 6 кезекте "100 000" деп саннарны "50 000" деп саннар-биле солур;

"Тыва Республиканың девискээринде халдавырлыг аарыгларның тараарын болдурбас болгаш узуткаар талазы-биле ап чорудар хемчеглер дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың июнь 20-де хлээп алган

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та № 1040 УХ-1 "Тыва Республиканың девискээринде халдавырлыг аарыгларның тараарын болдурбас болгаш узуткаар талазы-биле ап чорудар хемчеглер дугайында" Тыва Республиканың хоойлузунга («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2005 чылдың май 19-та; 2008 чылдың январь 31-

де, май 15-те; 2009 чылдың июнь 6-да; 2010 чылдың апрель 22-де; «Шын», 2008 чылдың май 22-де; 2009 чылдың июнь 9-та; 2010 чылдың апрель 20-де) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 2-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

"2 чүүл. Халдавырлыг аарыгларның тараарын болдурбас болгаш узуткаар

талазы-биле Тыва Республиканың хоойлужудулгазы

Халдавырлыг аарыгларның тараарын болдурбас болгаш узуткаар талазы-биле Тыва Республиканың хоойлужудулгазы Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг хоойлуларга болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга, Тыва Республиканың Конституциязынга, Тыва Республиканың хоойлуларынга үндезилеттинген болгаш бо хоойлудан база Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын тургустунган.”;

2) 8-ки чүүлү дараазында эдилге-биле бижири:

“8 чүүл. Профилактиктиг тарылгаларның национал календары

1. Профилактиктиг тарылгаларның национал календарында В хевиринг гепатидинге, дифтерияга, коклюшка, корга, шивилжилээр аарыгга, полиомиелитке, столбнякка, туберкулезка, халдавырлыг паротитке, гемофильдиг инфекцияга болгаш гриппке удур профилактиктиг тарылгалар кирип турар.

2. Профилактиктиг тарылгаларның национал календарын, профилактиктиг тарылгаларны чорударының хуусааларын болгаш албан вакцина кылыр ужурлуг категорияның хамаатыларын кадык камгалалының адырында күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы бадылаар.”;

3) 12-ги чүүлдүн 2 кезээн дараазында эдилге-биле бижири:

“2. Медицинаның иммунобиологтук препараттарын шыгжаары болгаш дажыг-лаары дээш контролду федералдыг күрүнениң санитар-эпидемиологтук хайгааралын

боттандырып турар органнар хандыраар.”;

4) 13-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле бижири:

“13 чүүл. Иммунобиологтук аарыглар талазы-биле күрүне хайгааралы

1. Халдавырлыг аарыгларның иммуно-профилактиказының талазы-биле күрүне хайгааралын күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген федералдыг органнары чоннуң санитар-эпидемиологтук талазы-биле менди-чаагайының дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааткан чурум езугаар боттандыраар.

2. Иммунобиологтук медицина препараттарының шынары, үре-түнелдиги болгаш айыл чок чоруу дээш күрүне хайгааралын күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген федералдыг органы эм аймаан ажыг-лаарының дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле болгаш 2008 чылдың декабрь 26-да № 294-ФХ “Юриктиг эргелиг черлериниң болгаш хуу сайгарлыкчыларның күрүне контролюн (хайгааралын) болгаш муниципалдыг контролду боттандырып турда, эргелерин камгалаарының дугайында” Федералдыг хоойлу-биле дүүштүр Россия Федерациязының Чазаның доктааткан чуруму езугаар боттандыраар.”.

2 чүүл

Бо хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Баштыңы - Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2012 чылдың

№ 1476 ДХ-1

“Туберкулезка удур дуза болгаш чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаарының дугайында” Тыва Республиканың хоойлузунун 1 чүүлүгө өскерилге кириер дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың июнь 20-де хүлээп алган

1 чүүл

1996 чылдың декабрь 31-де № 696 “Туберкулезка удур дуза болгаш чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаарының дугайында” Тыва Республиканың хоойлузунун (“Тувинская правда”, 1997 чылдың март 15-те; 2001 чылдың май 24-те; 2003 чылдың январь 16-да; 2004 чылдың декабрь 31-де; 2008 чылдың январь 31-де; 2011 чылдың январь 18-те, июнь 21-де; “Шын”, 2004 чылдың декабрь 31-де; 2008 чылдың февраль 5-те; 2011 чылдың январь 13-те, июнь 21-де) 1-ги чүүлүнүн 1 кезээнге, ону дараазында эдилге-биле бижири, өскерилгени кириер:

“1. Туберкулезка удур дуза болгаш чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаарының дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы Россия Федерациязының

Конституциязынга, федералдыг хоойлуларга болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга, Тыва Республиканың Конституциязынга, Тыва Республиканың хоойлуларынга үндезилеттинген болгаш бо хоойлудан база Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын тургустунган.”.

2 чүүл

Бо хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы - Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2012 чылдың июль 9

№ 1478 ДХ-1

“Тыва Республикада кижиниң иммунитетиниң чедишпес чоруунуң вирузу-биле (ВИЧ-халдавыр) тыптыр аарыгның тараар чоруун болдурбазының дугайында” Тыва Республиканың хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың июнь 20-де хүлээп алган

1 чүүл

1997 чылдың май 23-те № 778 “Тыва Республикада кижиниң иммунитетиниң чедишпес чоруунуң вирузу-биле (ВИЧ-халдавыр) тыптыр аарыгның тараар чоруун болдурбазының дугайында” Тыва Республиканың хоойлузунга (“Тувинская правда”, 1997 чылдың июль 15-те; 2001 чылдың май 8-те; 2004 чылдың февраль 5-те, декабрь 31-де; 2008 чылдың январь 31-де; 2009 чылдың апрель 28-те; 2011 чылдың январь 18-те, апрель 12-де; “Шын”, 2004 чылдың декабрь 31-де; 2009 чылдың апрель 14-те; 2011 чылдың январь 13-те, апрель 9-та) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 2-ги чүүлдүн 1 кезээн дараазында эдилге-биле бижири:

“1. ВИЧ-халдавырның тараар чоруун болдурбазының дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг хоойлуларга болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга, Тыва Республиканың Конституциязынга, Тыва Республиканың хоойлуларынга үндезилеттинген болгаш бо хоойлудан болгаш Тыва Республиканың

өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын тургустунган.”;

2) 21-ги чүүлдүн ийиги абзазын дараазында эдилге-биле бижири:

“ВИЧ-халдавырдан аараан кижилерниң аарыын тодарадып турар болгаш эмнээш-кинин чорудуп турар медицина ажылдакчыларының болгаш кижиниң иммунитетиниң чедишпес чоруунуң вирузу бар материалдар-биле холбашкан ажылдыг, Тыва Республиканың бюджет албан черлеринде ажылдап турар кижилерниң хоралыг болгаш (азы) айылдыг күш-ажыл байдалдарында ажылы дээш күш-ажыл төлевирлерин улгаттыраарының хемчээлдерин Тыва Республиканың Чазаның тодарадып турар чуруму езугаар доктаадып тургузар.”;

3) 22-ги чүүлдү күжүн чидирген деп санаар.

2 чүүл

Бо хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы - Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2012 чылдың июль 9

№ 1480 ДХ-1

“Тыва Республикада хооржүдериниң болгаш хооржүдүлге хедугайында” Тыва Республиканың хоойлузунун 23 чүүлүгө өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың июнь 20-де хүлээп алган

1 чүүл

2000 чылдың август 16-да № 543 “Тыва Республикада хооржүдериниң болгаш хооржүдүлге херээнин дугайында” Тыва Республиканың хоойлузунун (“Тувинская правда”, 2000 чылдың сентябрь 26-да, декабрь 19-та; 2001 чылдың январь 6-да; 2004 чылдың декабрь 31-де; 2007 чылдың июнь 23-те, декабрь 18-те; 2009 чылдың май 16-да, декабрь 3-те; 2010 чылдың апрель 22-де; “Шын”, 2000 чылдың декабрь 21-де; 2007 чылдың ноябрь 27-де; 2009 чылдың май 19-та, декабрь 1-де; 2010 чылдың апрель 20-де) 23-кү чүүлүгө, 7 кезээн дараазында эдилге-биле бижири, өскерилгени кириер:

“7. Хооржүдүлге кылыр черлериниң долгандыр турар хүрээлелге, кижиниң кадыына таарымча чок салдар чедирер

“Административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкinnerиниң дугайында” Тыва Республиканың хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың июнь 20-де хүлээп алган

1 чүүл

2008 чылдың декабрь 30-де № 905 УХ-II “Административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкinnerиниң дугайында” Тыва Республиканың хоойлузунга (“Шын”, 2009 чылдың январь 22-де, июль 23-те, ноябрь 12-де; 2010 чылдың май 13-те; 2011 чылдың январь 13-те, июнь 21-де, июль 16-да, ноябрь 29-та; “Тувинская правда”, 2009 чылдың январь 30-де, август 6-да, ноябрь 17-де; 2010 чылдың май 6-да; 2011 чылдың январь 13-те, июнь 21-де, июль 14-те, ноябрь 29-та) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 3-эни дараазында уткалыг 3.15 чүүл-биле немээр:

“3.15 чүүл. Тыва Республиканың Чазаның арага продукциязын үүрмектеп садарының немей тургускан кызыгаарлаашкinnerин үрээри

1. Тыва Республиканың Чазаның арага продукциязын үүрмектеп садарының немей тургускан кызыгаарлаашкinnerин үрээр болза,

албан-дужаалдыг кижилерге арага продукциязын хавырбышаан, азы ындыг хемчег чокка, 3000 мундан 5000 муң рубль чедир хемчээлге; юридиктиг эргелиг черлерге - арага продукциязын хавырбышаан, азы ындыг хемчег чокка, 40000 мундан 50000 муң рубль чедир хемчээлге административтиг торгаалды онаарына чедирип болур.

2. Бо чүүлдүн 1 кезээнде көрдүнген административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкinnerин чыл дургузунда катап база кылыр болза, - албан-дужаалдыг кижилерге арага продукциязын хавырбышаан, азы ындыг хемчег чокка, 10000 мундан 20000 муң рубль чедир хемчээлге; юридиктиг эргелиг черлерге - арага продукциязын хавырбышаан,

“Күрүнениң азы муниципалдыг хереглелдерни хандыраары-биле аңгы үнүштериниң садыг-саарылга керээзинге үндезилеп ыяш белеткээр ол ышкаш Тыва Республиканың девискээринде арга-арыг участк бербейн, арга-арыг үнүштериниң садыг-саарылга керээзинге үнү хамаатыларның болгаш юридиктиг эргелиг черлериниң Чыгачыларынды шивилер болгаш (азы) өске-даа ине бүрүлүг пор ыяштарын белеткээриниң онзагай таварылгаларының дугайында Тыва Республиканың хоойлузунун 1 чүүлүгө өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың июнь 20-де хүлээп алган

1 чүүл

2010 чылдың март 12-де № 1783 УХ-II “Күрүнениң азы муниципалдыг хереглелдерни хандыраары-биле арга-арыг үнүштериниң садыг-саарылга керээзинге үндезилеп ыяш белеткээриниң, а ол ышкаш Тыва Республиканың девискээринде арга-арыг участоктарын бербейн, арга-арыг үнүштериниң садыг-саарылга керээзинге үндезилеп хамаатыларның болгаш юридиктиг эргелиг черлериниң Чаа чыл байырлалдарында шивилер болгаш (азы) өске-даа ине бүрүлүг породаның ыяштарын белеткээриниң онзагай таварылгаларының дугайында” Тыва Республиканың хоойлузунун (“Тувинская правда”, 2010 чылдың март 20-де; “Шын”, 2010 чылдың март 23-те) 1 чүүлүнүн 1 кезээнге дараазында өскерилгелерни кириер:

1) алдыдан - тос дугаар абзацтарны күжүн чидирген деп санаар;

байдалдарын илередири-биле Федерациязының хоойлужудулгазы дүүштүр күрүнениң социал-ар мониторингизин болгаш кү экологтук мониторингизин (де турар хүрээлелдин күрүне монит боттандыраар.”.

2 чүүл

Бо хоойлу ону албан-езузу-биле хүнден, он хонук эрткенде, күш кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы

Чазаның Даргазы Ш. КАРА

Кызыл хоорай

2012 чылдың июль 9

№ 1482 ДХ-1

азы ындыг хемчег чокка, 50 000 м 000 муң рубль чедир хемчээл нистративтиг торгаалды онаар.”;

2) 14.3 чүүлге:

а) 1 пунктуда “3.5” деп саннарн “3.15 чүүлдүн 1 кезээн” деп сөстери б) 3-кү пунктуга: “(хой-ниитин чок чоруун милициязы)” деп “(полиция ажылдакчылары)” деп биле солуур, “3.11” деп саннарн “3.15 чүүлдүн 1 кезээн” деп немээр;

в) 10 пунктуда “3.14” деп с соонга “3.15 чүүлдүн 1 кезээн,” терни немээр;

г) дараазында уткалыг 13 немээр:

“13) Бо кодекстин 3.15 чү көрдүнген административтиг хоой үрээшкinnerиниң дугайында Республиканың ажыл-чорудулганы хевирлерин лицензиялаар болга раар талазы-биле албаны”;

3) 14.5 чүүлдүн 2 кезээнин 1 пун “(хой-ниитиниң айыл чок чоруу циязы)” деп сөстери “(полиция чылары)” деп сөстер-биле солуу деп саннарның соонга “3.15,” деп немээр.

2 чүүл

Бо хоойлу ону албан-езузу-биле хүнден, он хонук эрткенде, күш кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы

Чазаның Даргазы Ш. КАРА

Кызыл хоорай

2012 чылдың июль 9

№ 1484 ДХ-1

2) он дугаар абзацты дар эдилге-биле бижири: “күрүнениң азы муниципалды черлериниң боттарының хуузунд черлерин хандыраар сорулгала чогуур бюджеттин акша-хөренг акшаландырып турар болгаш Ть публиканың девискээринде турар балгаттарны, тудугларны болг тудугларны одаарына, тудуп са (тудуунга), септээринге болга чаартырынга.”.

2 чүүл

Бо хоойлу ону албан-езузу-биле хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Баштыңы

Чазаның Даргазы Ш. КАРА

Кызыл хоорай

2012 чылдың июль 9

№ 1490 ДХ-1

Мергежилиниң тергилнери

САЛЫМ-ЧОЛУНУҢ СУДАЛЫН ТЫПКАН

Юлия Салчаковна Мөңгүн-оол — Бай-Тайганың хемчик бажы Бай-Тал суурга төрүттүнгөн. Ачазы Мөңгүн-оол Салчак Дилгиржеевич — бүгү назынында тудугжу, а авазы Билчик Энесовна интернатка уруглар нянязы болуп ажилдап келген. Өгбүлениң уруу Юлия эки өөренир, ажилгыр, кезээ боорга, амыраар, оозунга чоргаарланыр турганы чугаажок.

Бай-Тал ортумак школазын 4 чылда дооскаш, Юлия Кыдың педагогика институтунун ика-математика факультетинче енип кирген. Соңгаар улуг райларга студентилексеп чон болгаш, бирги курсту доозуп аш, чайын Иркутскиниң Жданов университетинин физика-математика факультетинче шылдаларны эки дужаап эрткеш, ун ол өөредилге чериниң студенти апарган. Өске черге улуг уургал-биле өөренип кирипкен. ылга ышкаш, хөй эштери-биле чып алгаш, ойнап-хөгөп, төдөп халып турар чүве кайда эр. Иркутскиге ол университеттин иити чуртталга бажы-етин номчулга залындан ыравас. ээлдер соонда, аштанып-чөмөп, бичин дыштанып алгаш, чулга залынче углаптар. Ынчан-Сибириниң кайы-даа булуңындан келген эш-өөрүнден да кагбайн, эки өөренип турган. орту чаңгыскурсчулары-биле эпиралы быжыгып, Иркутскиниң лун черлерин — театр, жтарын сонугар, эргий кезип, мерситеттин спортчу маргылаларына удаа-дараа кирип ар апарган болгаш, беш чылдың ужул-эрткени билдиртпейн ан.

Университет дооскан аныяк ты Тывага кээрзе, Чырыдыш-ямызы Бай-Тайга кожуунун ырак сумузу Кара-Хөлче башладып чоруткан. Бир-ле дугаанда ол Кара-Хөлге самолетле ужуп чедип келген. Даглар, гаан аргаларга бүргеткен тайга рде онза, чараш суур болган. Школа директору Х.Х.Сенжы, өөредилге эргелекчизи Л.Хертек олар аныяк физика-математика башкызын уткуп аннар. Кара-Хөл чонунуң база

башкыларының хүндүлээчел, эпиг-эвиленин чаа келген башкы магадаан. Байлак арга-дуржулгалыг башкылар өөредилге эргелекчизи Долзаң Люндуповна Хертек, тыва дыл болгаш чогаал башкызы Сырга Назындаевна Күдерек аңаа эң эгезинден-не арга-сүмө кадып, улуг деткимчени көргүскенин ол ам-даа өөрүп, сактып чоруур.

Көдээ суурга башкылап чеде бээрзе, ол шагда методиктиг литература ховар, ынчангаш боду оонмоон чагыттырып, тыптынар турган. Ооң кадында көргүзүг материалдарын боду кылып, класс дерилдизин база. Ынчангаш кезек аныяк башкылар суурнуң чурукчу оолдарының бирээзи, спортчу Эртин-оол Иргитти айбылаар. Ону-мону кылып азы чуруп берем джи-п, бир кезээ бирээзи, даарта кезээ өскези ону ажыглап кезээлээрлер. Оожум-топтут, чүве шоолуг ыттавас, номчуттунуп, бижиттинип, чуруттунуп-ла ора дүңелээр аныяк оол башкыларның күзенчиг аалчызы, бүзүрелдиг чөлөнгини апарган. Дыштаныр хүннерде ол-бо агаар-бойдусче дыштанып үнерде, кезээлерде кино-концерт-даа көөрдө, башкылар чурукчу дузалакчызын черле кагбас. Ынчалдыр үе эртсе-эртсе, чурукчу физика-математика башкызына ынакшып турарын аныяк башкы кыстар эскерип каапкан. Эртин-оолдун дилээ чокка-ла, башкылар ийи аныяк кижини эпиг үе ажыглап, бо-ла иелдирзин кааптар апарган. Ынчалдыр-ла ынакшааннарның оруу ажыптыганын, салым-чолу доңашкан. Юлия Салчаковнаның фамилиязы-даа солуттунган, ол ам Иргит апарган.

Оон бээр чээрби чылдар эрткен. Ол үениң дургузунда Юлия Салчаковна өөредилге эргелекчилеп, школаның профкомунуң

Кара-Хөл ортумак школазының башкылары, күш-ажылдың хоочуннары, РФ-тин өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчылары, бирги категорияның башкылары Юлия Салчаковна Иргит биле Наталья Шыраповна Монгуш оларның компьютер класында ажылдап олары.

даргазы болуп, ак сеткилди-биле идеккейлиг ажылдаан. Школаның парторугу Эрес-оол Седенович Салчак болгаш өскелер-даа бир демниг болуп, хөй солун хемчеглерни органиастап турганнар. Ылаңгыя патриотчу кижизидилгеже, профгиланышкынче улуг кичээнгейни угландырып турганнар. Кара-Хөл школазының доозукчузу чечен дайыныга амытынындан чарылган Эдуард Монгуштун, афган дайынының киржикчизи Антон Хертектиң аттарын мөңгөжидип, суурда кудумчуларга оларның аттарын тыппып, ыглак-санчыг, муңгаранчыг-даа болза, кажан-даа уттундурбас болуп аркан байырлалдарны башкылар органиасташкан.

Баштайгы алган класын доостуруп, сөөлгү коңга, доозукчулар кезээзин органиастап эрттиргени башкының сагыжында уттундурбас болуп арткан. Ол баштайгы доозукчуларындан Анита Сергеевна — Кызылда эмчи, Сайлык Ивановна Кара-Хөлде эмчи болганнар, өскелери база дөмей-ле эртембиллиг, тускай мергежилдиг кижилер болганын ол өөрүп чоруур. Школага компьютер класын

ажыткан соонда, Ю.С.Иргит билин, квалификациязын бедидип тускай курстарны дооскан. Кара-Хөл школазының өөреникчилери бүгү чуртта-биле бир дөмей компьютерни, Интернетти шагдала ажыглап эгелээн. Юлия Салчаковна информатика таласы-биле база билин бедидер курстарны эрткен. Информатика класс-кабинетинде ийи башкы ажылдап турарлар, бирээзи Айлаң-оол Дүмөнов Иргит. Бир дугаар алган компьютерлер ам эргижирзин, бо күзүн чаа өөредилге чылында оларны солуп, чаа компьютерлерни школа алыр деп турарын башкы четтикпейн манап турар болду.

Юлия Салчаковна биле Эртин-оол Бырданович Иргиттер — суурда үлегерлиг өг-бүлө. Олар ийи кыстыг. Улуг уруу Юлэрияның ады дыка солун де, ава-ачазының аттарының эге слогтары болгаш мен дээн. Ол Тываның күрүне университетинин 5-ки курсузу. Өг-бүлелиг. Саглай биле Саглаш деп кыстарлыг. Ийи дугаар уруу Кара-Хаак Иргит — Новосибирскиниң күрүне университетинин информатизация факультетинин 2-ги куру-

зунуң студентизи.

Юлия Салчаковнаның ачазы Мөңгүн-оол Салчак Дилгиржеевич 80 ажыг харлыг. Ол Кара-Хөлде башкы уруунуң өг-бүлөзи-биле кады чурттап орат. Аныяндан тура тудуг тудуп, печка кылып, септеп келген болгаш, назы-хар улгаткан-даа болза, уруу база күдээзинге, уйнуктарына чагыг-сөзүн берип, оларны деткип орат.

Кара-Хөлге барган аныяк башкы кыстар, эмчи оолдар ыялап-ла ол черниң келиннери, күдээлери болу бээр чачыл болган чүве-ле болгай. "Ам моон ырап кайнаар баар деп мен, Кара-Хөл мээң салым-чолум судалы апарганы ол-дур ийин" — деп, Юлия Салчаковна каттырып чугаалады. Ындыг болбас аргажок. Башкыны ында чүгле өг-бүлөзи, ажы-төлү тудуп турар звес, а хөй чылда кады эдержи келген эжи-өөрү, коллегалары, өөреникчилери база оларның ада-иелери дизе-ле, кара-хөлчүлөр ону кым-даа, кайнаар-даа ам кайын салыр ийик. А ол дээрзе салым-чолдун экизи ышкажыл.

Светлана БАЛЧЫР.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Чаңгыс чер-чурттугларывыс

АНАА-ЛА БӨДҮҮН КИЖИ ДУГАЙЫНДА

Кижини ортузу чеде берген назылыг, бөдүүн, топтуг мөзүлүг, хөөрээнде хөөрээр, бо аныяк эрни Мөңгүн-Тайга кожуунун Мөген-Бүрен сумузунуң чону эки таныыр. Ону Владимир Сенгишович Мөңгүн-оол дээр.

Ол 1960 чылда Мөген-Бүренге Мөңгүн-оол Сенгиш биле Чыртык ине-Уруг оларның өг-бүлөзинге оң оглу бооп төрүттүнгөн. Ооң азы Сенгиш Хертекович Мөңгүн-оол кандыг-даа эртем-сургуул ооспаан-даа бол, ындындан салымныг ус-шевер чазаныр, кыл-ас-ла чүвези чок. Бүдүн өгнүң анын, кидизин, суугузуң бүрүнү-ле кылыптар чораан. Ынчангаш Мөген-Бүренниң кончуг шевер адайлары безин даараар дээн үезин аңаа барып быштырар. Өг-бүлө база чүгле аңаа кылдырар, а дагазын аңаа соктуруп, кижин, улар, чүгенни база аңаа багладыр. Оң улуг огу Владимир Сенгиш-вич ачазының ус-шеверин, уран арганын дөзөп албааны хараа-

данчыг. Ынчалза-даа Владимирниң чурттап эрткен чуртталгазы солун. Ол 1978 чылда кожуун төвү Мур-гур-Аксы суурга 10 классты тергилни эки өөредилге-биле дооскан. Ол-ла чылын ада-иезинге дузалакчы кадарчылап тургаш, шериг албанынче аъттанган. 1982 чылда шеригден келгеш, Кызылдың башкы училищезинге өөренип кирип алган.

Томаанныг, шоолуг-ла чүве ыттавас, чүгле номчуттунар, борбак кара карактарлыг, чарашы-маар, арыг-силини кончуг боорга ынчалп турганнары ол ийикпе, бөлүүнүң уруглары ооң-биле "өлүр-жүр", ону черле амыратпас турган. "Уруглар аразына чаңгыс оол боорга багай чүве чораан, уруглар

мени шуут-ла чудадыр ойнаар дей бээрзе, бирги курска өөренип тургаш, дезип чорупкан мен" — деп, Володя чугаалаар. Чанып келгеш, ада-иези-биле катап-ла малчыннап тургаш, 1984 чылда Айлаңмаа Белек-ооловна Дадарык деп кончуг чараш, эрес-кежээ уруг-биле өг-бүлө туткаш, ижин улаштыр иштей бергеннер. Ажыл-ишчи, аныяк өг-бүлө чылдың-на малының 100 баштан санын 100 хуудан кудулатпайн, дүк планын ажыг күүседип, мурнакчы малчыннарның одуруунче кирип, шаңнал-макталга чаңгыс звес удаа төлөтпиг болганнар.

Өг-бүлө ийи оол, ийи кыстыг. Кажан уруглары школа назыны чеде бээрзе, оларын өөредип алыр дээш, суурга кээп чурттай бергеннер. Олары ам улгаткан, шупту тускай ажыл — амыдыралдыг. Владимир Сенгишович суурже көжүп келгеш, 1992 чылдан эгелеп Кызыл-Хая участок эмнелгезинге одакчылап ажылдай берген. Ол

ам-даа одакчылавышаан хевээр...

Владимир чүгле одакчы звес, эмнелгениң кандыг-даа ажылын кылып. "Володя — «алдын» холдуг кижиниң дир" — деп ооң кады ажылдап турар эш-өөрүнүн үнелели ооң бадыткалы. Ол эмнелгениң бичии чунар-бажының эргелекчилеп, суббота, улуг-хүннерде изидип турар. Суурда хөй-ниитиниң чунар-бажыны чок болгаш чон аңаа хөйү-биле чунуп, звээш-биче-даа болза, орулганы кирип турар. Владимир Сенгишовичини эмнелгениң коллективи хүндүлээр. Кады ажылдап турар эштери чүнү-даа кылып дээнде "Сенгишович чокта хоржок, оон барып айтырып алыр-дыр" — ди-жирлер. Ынчангаш бөдүүн, биче сеткилдиг, ажыл-ижинге бердинген бо кижиниң кызымаккай күш-ажылын үнелеп, хүндүлүг бижик, өр-тектиг белектер-биле каш удаа шаңнап-мактаан. Ооң ажылдап турган үезинде, кандыг-даа соок үеде, эмнелге соок туруп көрбээ-

нин эмчилер-даа, аарыг кижилер-даа чугаалажыр. Бо бөдүүн ажыл-чын кижини — совхозтун, сумунуң кандыг-даа ажылдарының идеккейлиг киржикчизи. Ооң бир херечизи — 2011 чылда "Мөген-Бүрен" КУБ-тун мал чөмүгө ажыглаар көк-сулазын ажаарына идеккейлиг киришкени дээш КУБ-тун дирекциязы көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнүнде Владимир Сенгишович Мөңгүн-оолду хүндүлөп бижик болгаш өртектиг белек-биле шаңнаан. Ол чуртта, делегейде болушкуннарны теле-визордан көрүп, номчуп алган чүүлдерин кады ажылдап турар эштеринге тодаргай тайылбырлап бээр. Өөнүң ишти Айлаңмаа Белек-ооловна "Мөген-Бүрен" КУБ-тун автозаправказында багай звес ажылдап чоруур. Бо өг-бүлени Мөген-Бүрен сумузунуң чону хүндүлээр.

Кара-оол УСПУН,
күш-ажылдың хоочуну.
Мөген-Бүрен сумузу.

Өртке удур албан черинде

БАШТАЙГЫ "ОДААН" 1926 ЧЫЛДА КЫВЫСКАН

Өлден артар,

Өрттен артпас... — деп чиге

сөглээн угаадыгыг үлегер домак шуптувуска чоок таныш. Бойдустун үш халавының бирээзи болур өрт айылының чедирер когаралын бодап кээрге коргунчуун, дүвүренчин. Ооң алгы-кышкы, үе-човуурдан хыи ханган дег, хөрлээлөп хып төнгениниң соонда, хуюктан өске арттырып каар чүзү барыл?! Ынчалза-даа мындыг коргунчуг айыылды үе-шаанда когун үзүп, өөскүп үнген чалбыраашты дир-гелдирбейн өжүрер дээш, амырдыш чок ажилдап турар Тыва Республиканың өртке удур албан чери бо чылын июль 15-те тургустунганындан бээр 86 чылы, оон биле чергелештир июль 18-те Россия Федерациязының Күрүне-нин өрт хайгааралының албан чери 85 харлаан.

Кызыл хоорайны Хем-Белдири деп адап турган үезинде, хоорай-ның тудуглары ыяш материалдардан туттунуп турганының хараазындан, өрттериниң саны көвүдөп, чурттуң экономиктиг хөгжүлдизинге улуг когаралды чедирип турган. Өрт халавындан чонну болгаш өнчү-хөреңгини камгалаары-биле, өртчүлер командазын тургузар дугайында Тываның садыг-үлөптүр банкызының директору ТАР-ның Чазааның ол айтырыгны дарый шиитпирлээри-биле 1926 чылдың июль 12-де 1338 дугаарлыг чагаазын чоруткан. Чагааны чоруткан хүнден бээр үш хонук эрткенде, июль 15-те ТАР-ның Биче хуралына ук айтырыгны чөптүг деп өөренип көргөш, ол-ла хүн ТАР Чазааның 1914 дугаарлыг доктаалын езугаар мындыг буяныг, шудургу ажил-иштиң албан-чериниң баштайгы "одаан" кывыскаан.

1930 чылдың эгезинде найысылалдың төп кудумчулары Чүлдүм биле Ленин кудумчунга өртке удур албан чериниң оран-савазының тудуун тудуп (амгы үеде В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрының бажыны), 12 кижжи кижигүннүг өрттүн командазы бо чымыштыг ажилга боттарың дадыктырып, өрт өжүрериниң амыр эвес аргаларын шингээди эгелзэннер.

Россияның ИХЯ-ның адырынга турган өртке удур албан чери 2001 чылдың ноябрь 9-та РФ-тиң Президентизиниң айтышкыны езугаар 2002 чылдың январь 1-ден эгелеп Россияның ОБЯ-ның бир адыры кылдыр тургустунган.

Оон бээр ол талазы-биле ажил-агый улам сайзырап, бо хүннерде Тыва Республика талазы-биле Федералдыг өртке удур албан черинде ниитизи-биле 271 кижжи боттарының эрес-дидим чоруун кайы-даа үеде, кандыг-даа таварылгада бадыткап, ыш-бус бүргээн күзүрүмнүг хөрлээлзэн оттуң айылынга таварышкан кижилерге дузазын кадып, оларга ийги чуртталганы шаңнап, өнчү-хөреңгизин бүрүнү-биле кадагалаар дээш шу-

дургу ажилдап турар езулуг дайынчы маадырлар-дыр.

"01" — ийи ораныг бодуун сан. Ынчалза-даа ол чуртталганың судалын бодунда так тудуп алган, дыштаныр үе чокка ажилдап турар изиг шугум. Ооң ачызында айыылга таварышканнардан өртчүлөр дарый медээни ап, дүрген дузаны чедирип, өөскзэн айыылды чабыр-ылдырар сорук-күштүг демисе-жирип кириптерлер. "01"-ниң дыңна-дыын хүлээп алган дүрген дуза чедирери-биле орукта өрт өжүр-ринге тускай белеткзэн "ЗИЛ" мар-калыг автомашиналарны кижжи көргөш, шымдай-ла оруктан чай-лаксаар болгай.

Оон аңгыда, аңаа хамаарыштыр өрт хайгааралының дугайында сонургаас болзувусса кайын боор! Ооң дугайында бодаалдар, айтырыглар, кылдыгылар дүүн чаа тыптып келбзэн-не болгай. Ол база төөгүнүң арны-дыр. А төөгү чүнү бадыткап турарыл дизе, өрт хай-гааралының ук-төөгүзү турбаан болза, каяа-ла бис бо хүнде мын-дыг сайзыраңгай үениң дээвинде арга-арыгы-даа, амы-тынны-даа камгалап ап шыдаар деп бис. Ол база бурунгу шагның кончук мер-ген угаанныг кижилериниң ачы-зындан бо хүнде салгал ону меде-реп билип турарын канчал черле өөрүвес бис. Ам ол дугайы каксы көрүптээлинер. 1649 чылдың апрель 30-де хаан Алексей Михай-ловичиниң үндүргени "Хоорайның каас-чаражын камгалаар дугайын-да чагыглар" деп документинде кириген дыңнадыглар бар. Ол дээрге, хаанның чырыкче үндүрген ук документинде өрт айылы-лындан канчаар камгаланырын, ба-за аңаа удур кандыг хемчеглер кылырын айтыкан өөредиглиг дү-рүмнерни бижээни-дир. Ону хажытканнарны торгаап, өрттүн өөскүдүкчүзүн адып-шиидер кыл-дыр доктаадып чорааны шыңгыы чурумну тудуп, чон ортузунда кичээнгеилги, хумагалыг болурунга ажилгыг болгаш өөредиглиг тур-ганы-ла чугаажок. Ооң соонда Петр 1 хаанның үезинде база ол талазы-биле баш удур сагынды-рыглар, өөредиглер чорудуп тур-ганы шуптувуска билдингир чадал-чок. Ол үеден бээр хөй-ле үелер эрткен.

Амыр эвес чылдарны алып эрт-кен өртке удур бо ажил-агый ийи дакпыр байырлалын июль айда

демдегеп эрттиргени онзагай бол-ган. Ону июнь 21-де республиканың Национал парыгының төп шөлүңге Тываның ат-сурагыг артистериниң концерт көргүзүү-биле эгелзэш, бичии уругларның өртке хамаа-рылганының дугайында чурулга мөөрейи-биле доозулган. Бо байырлалдың кайгамчыктыг шин-чизи чүү болганыл дизе, улуг-даа, бичии-даа кижилерниң сонур-галын күштелдирип, эрткен шагның болгаш амгы үениң «ЗИЛ» мар-калыг машиналарның аразында ылгалының таныштырылгасы база болду. Бодум хуумда чаа маши-наны дыка сонургадым. Карак-биле ону көрүп, дыңнап-даа алзым-за-даа, ынча көвей функцияларын кижжи каяа сактып шыдаар. Херек кырында ажылгай бээрге та кайы-хире берге чүве, ону чүгө өрт-чүлөр-ле шыдаар-дыр ийин деп бодап кагдым. "Ооң мурнунда эрги машина-биле өрт болган черге 15-20 минута дургузунда чедер турган болза, ам бо чаа техниканың дузазы-биле 10 минута дургузунда четкен турар бис" — деп бир ажил-дакчы чоргаарал-биле чугаалады. Ону дыңнааш, дүрген дуза чедирер эмчилер-даа, корум-чурум тудар шагдаа ажилдакчылары-даа сагымга кирип турду. Шупту кижиниң тынынга хамаарышкан буян-ныг иштиң сүүзүнү сиңген мерге-жил-дир деп аңаа келген кижилер бодаан боор. Белен эвес оруктар-лыг бо адырга ажилдап чораан хоочуннарының аразында чугаа-лажып, үе аайы-биле өскерилге-лерни деңнеп ораарын база дыңна-дым. Оларның сагыш-сеткилинде өөрүшкүнүң, шырайында чоргаа-ралдың дөзү — өрт албанында амгы салгалдың шудургу ажил-ижин аажок-ла магадааны-ла боор. Ынчанмайн канчаар, чежемейниң хүндүлүг дыштанылгасында-даа бол, ажилдап чораан адыры дээш дөмей-ле кижиниң сагыш-сеткили хайныгып чоруур болгай. Бо хоо-чуннарывыс база та чеже кижилерниң амы-тынны ап, дириг-амы-таннарга, чаш өзүмнерге чаа чурт-талганы шаңнаан чүве...

Силерниң кылып чоруур буян-ныг ижинер чуртувустун эгээр-тинмес улуг байлакшылы-дыр. Моон-даа соңгаар хей-аьдырар бедик, тура-соруунар быжыг болзун!

Белекмаа ООРЖАК.

Юбилейиңер-биле!

Хүндүлүг Шериг-оол ДИЗИЖИ

Амыдыралдың 70 артының кырын чырыткылыг юбилейиңер-биле бүгү чонунун мурнундан изиг байырың че-чөлшээр көрүнер!

Силерниң чуртталгаңарның

оруктары кайгамчык, олар аныктарга үлегер-чижен бүдүрүлгениң удуртукчузундан эгелзэш, боду кызымаккай күш-ажылыңар-биле, бедик мергежилдиниң чонга хүндүткелдинер-биле кожуун деңнелинге ажылда Республиканың удуртукчуларының санынга кири депши Силер. Бистиң чуртувуска демократия өөскүп эгелзэнде республикаңарның Конституциязын хүлээп алырың догуннаан Тыва күрүнени катап тургузарыңга Силерни хуунар уттундурбас.

Республиканың эң баштайгы Президентизи албан-ду Силерге хөй националдыг чонувус бүзүрзэн. Ол Тываның культура болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдө аажок улуг күженишкениннерни үндүрүп келдин күженишкениннериңер халас барбаан, республика хөгжү бурунгаар базымнарын чедип алган. Силерни регионно мога-шылаг билбес кижжи деп эки билер. Кыжын-даа, даа Тываның кайы-даа булуңунга чеде бээринеңерни, ишчилер-биле ижин-кара чок чугааны кылырыңарны к утпаан.

Эргим Шериг-оол Дизижинович!

70 харлаан юбилейиңер-биле холбаштыр Силерге кадыкшылды, аас-кежикти, амыр-тайбыңны, херектеринеңерге ак орукту, өг-бүлөңерге бүгү-ле эки чүү күзедивис!

Тываның бөлүк чурттакчы

Барыын-Хемчик кожууннун Төлээлекчи хуралының дөрткү чыыжының депутаттар хуусаадан эрте соңгулдаларын эрттирери дугайында Барыын-Хемчик кожууннун девис соңгулда комиссиязының ШИИТПИРИ

2012 чылдың июль 20 №1

Тыва Республиканың Дээди судунун Барыын-Хемчик ко Төлээлекчилер хуралының үшкү чыыжын күш чок деп шиитпириниң хоойлу езугаар күштүг болуп киргени-биле, Федерациязынга тус чер бот-башкарылганын органиастаарың принциптериниң дугайында" Федералдыг хоойлунун 16 чүүлүнүн пунктузунга, "Россия Федерациязының хамаатыларының эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлунун 10 чүүл пунктузунга дүүштүр Барыын-Хемчик кожууннун девискээр комиссиязының доктаадыры болза:

1. Барыын-Хемчик кожууннун Төлээлекчилер хуралының чыыжының депутаттарының хуусаадан эрте соңгулдаларын 2012 сентябрь 16-да, соңгулда ажил-чорудулганын үштүн бир кезин кызырышаан, эрттирер.

2. Бо шиитпирни массалыг информация чепсектеринге пар Барыын-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссия: даргазы М.Х. ДОРЖУ.

Барыын-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссия: секретарының хүлээлгезин күүседип турар Р.М. КУЖУГ

Эки медээ

ЧАШТАРНЫҢ КАДЫКШЫЛЫ ДЭ

Тываның уругларының кадык камгалап адыры үениң дериг-херекселдери-биле четчелеп турар.

Кадык камгалап адырының программасынга дүүш чылдың төнчүзүңге чедир дудуу төрүттүнген уругларның ди-тургузарынга болгаш эмнээринге чугула дериг-херекселдер-бил хандыртынар. Чаа дериг-херекселдерни республиканың у эмнелгеи болгаш Божудулга төвү алып. Кол чүүл — ла офтальмология коагуляторун республиканың уруглар эмнел тургузары. Бо чылдың төнчүзүңге чедир карак эмчилери мерг бедидериниң курстарынга өөренирлер.

Бо дериг-херекселдер уругларның аарыын баш удур тода болгаш ооң уруктарын чайладыр арганы бээр. 2012 чылдан э Россия чаа төрүттүнген чаштарны бүрүткээриниң бүгү дел ажылгап турар чаа аргазынче шилчзэн.

Бистиң к

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле ямызы.
Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар В.О.Куулар.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редак-торнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөре-дилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдзэ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7350. Чагыг 84. Номерни парлагже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263

Корр.счет № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникаци

адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдыг албанниң Тыва Республ

талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде бүрүтк

Херечилелдин дугаары—ПН №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко

Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодаалдары редакция

туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске

фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.